

АТЫРАУ ӨңІРІНІҢ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕРІН ЖҮЙЕЛЕУ ЖӘНЕ ДЕРЕКҚОР ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сатимова Динара Кахарманқызы

«Тарихшы-педагог» 2 курс магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

dinara.satimova@bk.ru

Ғылыми жетекшісі, Кайыргалиева Г.К.

«Қазақстан және Дүниежүзі тарихы» кафедрасының профессоры,

тарих ғылымдарының кандидаты

g.kairgalieva@asu.edu.kz

Аңдатпа: Мақалада Атырау өңіріндегі археологиялық ескерткіштерді жүйелеу, оларды ғылыми тұрғыдан классификациялау және цифрлық дерекқорға енгізу мәселелері жан-жақты қарастырылады. Өңір аумағындағы тарихи-мәдени мұра объектілерін кешенді зерттеу, олардың кеңістіктік және хронологиялық сипаттамаларын нақтылау, сондай-ақ бірыңғай ақпараттық жүйеге біріктірудің өзектілігі негізделеді. Археологиялық деректерді цифрландырудың заманауи әдістері мен технологиялық шешімдері сараланып, олардың ғылыми зерттеулер мен мәдени мұраны қорғау ісіндегі рөлі айқындалады. Сонымен қатар, дерекқор қалыптастырудың құрылымдық модельдері ұсынылып, ақпараттық жүйелерді енгізудің тиімділігі көрсетіледі.

Түйін сөздер: археология, Атырау өңірі, ескерткіштер, жүйелеу, дерекқор, цифрландыру, GIS, мәдени мұра.

Кіріспе

Қазақстанның батыс аймағы, соның ішінде Атырау өңірі, ежелгі дәуірлерден бастап ортағасырлық кезеңдерге дейінгі археологиялық ескерткіштерге аса бай аймақтардың бірі болып табылады. Бұл өңір Еуразия кеңістігіндегі маңызды тарихи-мәдени тораптардың бірі ретінде танылып, көшпелі және отырықшы өркениеттердің өзара ықпалдасу аймағы қызметін атқарған. Сонымен қатар, бұл аумақ Ұлы Жібек жолының батыс тармақтарымен тығыз байланысты болып, сауда, мәдени және саяси байланыстардың дамуына ықпал еткен.

Қазіргі таңда археологиялық мұраны сақтау, оны жүйелеу және ғылыми айналымға енгізу мәселесі ерекше өзектілікке ие болып отыр. Археологиялық деректердің әртүрлі ғылыми есептерде, архивтік құжаттарда және жарияланымдарда шашыраңқы түрде сақталуы зерттеу жұмыстарын қиындатады және кешенді талдау жүргізуге кедергі келтіреді. Осыған байланысты археологиялық нысандарды жүйелеу, оларды бірыңғай цифрлық форматқа көшіру және интеграцияланған дерекқор қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

Атырау өңіріндегі археологиялық ескерткіштердің ерекшеліктері

Атырау облысының аумағында әртүрлі тарихи кезеңдерге жататын археологиялық нысандар кеңінен таралған. Олардың қатарына ежелгі тұрақтар, қоныстар, қорымдар мен обалар, ортағасырлық қалашықтар, сондай-ақ діни-ғұрыптық кешендер жатады. Бұл ескерткіштер аймақтың тарихи дамуының әртүрлі кезеңдерін бейнелейтін бірегей дереккөздер болып табылады.

Өңірдегі ерекше маңызға ие нысандардың бірі – ортағасырлық қала мәдениетінің ірі орталығы болған Сарайшық қалашығы. Бұл қала Алтын Орда дәуірінде маңызды саяси және экономикалық орталықтардың бірі ретінде белгілі. Сонымен қатар, аймақтағы қорымдар мен обалар көшпелі тайпалардың жерлеу дәстүрлері мен дүниетанымын зерттеуде маңызды рөл атқарады.

Алайда, қазіргі таңда көптеген археологиялық ескерткіштердің толық ғылыми сипаттамасы жасалмаған, олардың нақты географиялық координаттары мен

картографиялық деректері жеткіліксіз деңгейде тіркелген. Бұл жағдай өңірдің археологиялық әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Археологиялық ескерткіштерді жүйелеу мәселелері

Археологиялық ескерткіштерді жүйелеу – ғылыми зерттеулердің маңызды кезеңдерінің бірі болып табылады. Жүйелеу барысында нысандар бірнеше негізгі принциптер бойынша жіктеледі: хронологиялық, типологиялық және географиялық.

Хронологиялық жүйелеу археологиялық нысандарды тарихи кезеңдерге бөлуге мүмкіндік берсе, типологиялық жіктеу олардың функционалдық және құрылымдық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Ал географиялық жүйелеу нысандардың кеңістіктік орналасуын талдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, қазіргі кезеңде бірқатар өзекті мәселелер сақталуда. Атап айтқанда, археологиялық деректердің бірізді жүйеге келтірілмеуі, бірыңғай классификациялық стандарттардың болмауы, көптеген ескерткіштердің жеткілікті деңгейде зерттелмеуі және координаттық мәліметтердің дәл еместігі зерттеу жұмыстарының сапасына кері әсерін тигізеді.

Осы мәселелерді шешу үшін заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану және деректерді стандарттау қажет.

Археологиялық дерекқор қалыптастырудың маңызы

Археологиялық дерекқор қалыптастыру ғылыми зерттеулердің тиімділігін арттырудың маңызды құралдарының бірі болып табылады. Бірыңғай цифрлық дерекқор археологиялық нысандар туралы мәліметтерді жүйелі түрде жинақтап, оларды өңдеу мен талдауға мүмкіндік береді.

Мұндай дерекқордың басты артықшылықтарының бірі – кеңістіктік талдау жүргізу мүмкіндігі. GIS технологияларын қолдану арқылы археологиялық нысандардың орналасу заңдылықтарын, тарихи ландшафттардың өзгеруін және мәдени процестердің динамикасын зерттеуге болады.

Дерекқордың құрылымы көпдеңгейлі болуы тиіс және келесі негізгі компоненттерді қамтуы қажет: нысанның атауы, географиялық координаттары, тарихи кезеңі, қысқаша сипаттамасы, зерттелу деңгейі, библиографиялық деректер, сондай-ақ фото және графикалық материалдар. Сонымен қатар, дерекқорды жаңарту және толықтыру мүмкіндігі қарастырылуы тиіс, бұл оның ұзақ мерзімді тиімділігін қамтамасыз етеді.

Цифрландыру және заманауи технологиялар

Қазіргі таңда археология ғылымында цифрлық технологиялар кеңінен қолданылуда. Олардың ішінде геоақпараттық жүйелер (GIS), 3D модельдеу, спутниктік түсірілімдер және ұшқышсыз ұшу аппараттары (дрондар) ерекше орын алады.

GIS технологиялары археологиялық деректерді кеңістіктік тұрғыдан талдауға мүмкіндік берсе, 3D модельдеу археологиялық нысандардың виртуалды реконструкциясын жасауға жағдай туғызады. Спутниктік суреттер мен дрон арқылы түсірілімдер жаңа нысандарды анықтауға және бұрын зерттелген ескерткіштердің жағдайын бақылауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, цифрландыру процесі археологиялық деректердің қолжетімділігін арттырып, оларды халықаралық ғылыми айналымға енгізуге жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде ғылыми ынтымақтастықты дамытуға және жаңа зерттеу бағыттарын қалыптастыруға ықпал етеді.

Қорытынды

Атырау өңірінің археологиялық ескерткіштерін жүйелеу және оларды цифрлық дерекқорға енгізу – тарихи-мәдени мұраны сақтаудың және зерттеудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Бірыңғай ақпараттық жүйе құру археологиялық нысандар туралы мәліметтерді тиімді басқаруға, ғылыми зерттеулердің сапасын арттыруға және мәдени мұраны қорғау шараларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Болашақта бұл бағытта кешенді ғылыми зерттеулер жүргізу, деректерді стандарттау, заманауи технологияларды кеңінен енгізу және халықаралық тәжірибені пайдалану ерекше маңызға ие болады. Сонымен қатар, археологиялық дерекқорларды ашық ғылыми платформалармен интеграциялау олардың тиімділігін арттыра түседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра туралы» Заңы. – Астана, 2019.
2. Марғұлан Ә.Х. Ежелгі Қазақстан қалалары мен құрылыс өнерінің тарихы. – Алматы: Ғылым, 1986. – 256 б.
3. Байпақов К.М. Средневековые города Казахстана. – Алматы: Наука, 1998. – 320 с.
4. Смирнов К.А. Археология Западного Казахстана. – Москва: Наука, 1972. – 215 с.
5. Қадырбаев М.К. Қазақстан археологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 280 б.
6. Renfrew C., Bahn P. Archaeology: Theories, Methods and Practice. – London: Thames & Hudson, 2016. – 656 p.
7. Wheatley D., Gillings M. Spatial Technology and Archaeology. – London: Taylor & Francis, 2002. – 269 p